

О. Є. Дмитрієва

*Харків, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна*

ГЕНДЕРНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЧЕХІВ ТА СЛОВАКІВ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1918 РР.)

Наближення сторіччя початку Першої світової війни викликало у суспільстві інтерес не лише до військових подій, а й до військового полону. Проблема перебування найбільшої групи військовополонених слов'ян - чехів та словаків - у Росії у 1914-1918 рр. являється недостатньо дослідженою. Лише поодинокі автори описували та аналізували умови їхнього утримання¹.

У роки Першої світової війни до російського полону потрапило більше 250 тисяч чехів та словаків. Їхній статус визначали Гаазька конвенція 1907 р. та «Положення про військовополонених» від 7 жовтня 1914 р.² Полонених чехів та словаків, які вважалися «благонадійними», розмістили, переважно, у межах Київського, Казанського та Московського військових округів, в той час як німців та угорців висилали, переважно, до округів Східного Сибіру та Туркестану³.

Спочатку російська влада планувала розмістити полонених тільки у районах, віддалених від великих міст та залізничних шляхів. Однак велика їхня чисельність і неолік спеціальних казарм змушували змінювати плани. Вже у червні 1915 р. у військовому відомстві розглядали заходи щодо пристосування для житла різного роду житлових будинків (казарм) і нежитлових будинків (манежів, обозних, сараїв та ін.); установці в них двоярусних, а у деяких випадках навіть триярусних нар та зведення напівземлянок і бараків, а також будівництва таборів, що стало заходом-відповіддю російської влади на дії німецької та австро-угорської сторін відносно російських олонених⁴. Всього у Російській державі на 1917 р. було побудовано й функціонувало понад 400 спеціальних таборів, розташованих у 350 містах, селищах і селах⁵.

Влада намагалася годувати їх нарівні з нижніми чинами російської армії. Однак норми постачання полонених чехів та словаків міняли протягом війни. Вже з 1915 р.

¹ Клеванский А. Х. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России. 1914-1921 гг. / А. Х. Клеванский. – М.: «Наука», 1965. – 395 с.; Остроухов А. И. Военнопленные чехи и словаки в России периода Первой мировой войны: дис. ... канд. ист. наук: / Алексей Игоревич Остроухов. – М., 2011. – 185 с.

² Сборник международных конвенций и правительственных распоряжений о военнопленных / Сост. Г. П. Альбат. – М.: Издание Главного комитета Всероссийского земского союза, 1917. – С. 23-27; Законодательные акты, вызванные войною 1914 г. с Германией, Австро-Венгрией и Турцией / Сост. О. И. Авербах. – Вильно: Издательство книжной торговли Сыркина, 1915. – С. 338-349.

³ Pichlik K. Českoslovenští legionáři (1914-1920) / K. Pichlik. – Praha: Mlada Fronta, 1996. – S. 195.

⁴ Російський державний воєнно-історичний архів, ф. 2000, оп. 9, спр. 25, арк. 72, 70.

⁵ Ананьев В. И. Положение иностранных военнопленных и их участие в революционном движении в России / В. И. Ананьев // Некоторые вопросы всеобщей истории: сборник статей / Ред. кол. А. А. Адамович и др. – Челябинск: Челябинский госуд. пед. ин-т, 1965. – Вып. 1. – С. 85-86.

інспектори відзначали недостатнє й незадовільне харчування військовополонених, що пояснювалося продовольчими труднощами та скороченням норм забезпечення, затверджених Військовою радою. Влада рекомендувала замінити м'ясо рибою або сушеними грибами, сало - олією, макаронний суп - рисовим, перловим, пшоняну кашу - гречаною. Так, обід військовополоненого складався з макаронного супу та пшеничної каші, вечеря - з перлового супу й обов'язково чаю¹. З лютого 1916 нестача м'яса стала повсякденним чинником життя. Тоді у Російській державі ввели «м'ясопосні дні», у які забороняли торгувати м'ясом та м'ясними продуктами.

Оскільки зазвичай обмундирування у військовополонених було зношеним, гостро стояла проблема забезпечення їх одягом та взуттям. При полоненні чехів та словаків старе, зношене обмундирування замінювали придатним для носіння. І все ж полонені прибували до місць розквартирування у поганому верхньому одязі та взутті, нерідко без білизни. У таборі вони відразу ж отримували комплекти необхідного одягу та білизни². Однак видачі обмундирування проводилися не регулярно. Тому військовополонені тривалий час ходили в одному й тому ж одязі, який швидко зношувався. Для вирішення виниклої проблеми у багатьох, особливо великих таборах, для пошиття й ремонту одягу та взуття створювали кравецькі і взуттєві майстерні. З квітня 1915 держава авансувала на їхню роботу біля 1 тисячі крб.³

Російська влада приділяла увагу дотриманню полоненими норм особистої гігієни. Практично усі табори мали лазні. Військовополонені відвідували їх регулярно (не менше двох разів на місяць)⁴.

Оскільки військовополонені відчували потребу у духовній підтримці, у 1915 р. учасники Стокгольмської наради звернулися до урядів воюючих держав з проханням полегшити прибуття до таборів полонених необхідної кількості священиків, організувати регулярні богослужіння з чітким дотриманням обрядовості⁵. Влада Російської держави зробила все можливе для вирішення цієї проблеми. У місцях розміщення чеських та словацьких військовополонених вони дозволили організацію церковних служб та поховання померлих за католицьким обрядом⁶. Для подібної діяльності використовували й військовополонених священиків (фельдкуратів) тому, що католицьких священиків (ксьондзів) у державі з перевагою православного

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 962, оп. 1, спр. 6099, арк. 76.

² Галузевий державний архів Міністерства оборони України (далі – ГДА МО України), ф. 4784, оп. 33048, спр. 27, арк. 82.

³ ГДА МО України, ф. 4780, оп. 32998, спр. 45, арк. 133.

⁴ Остроухов А. И. Военнопленные чехи и словаки в России периода Первой мировой войны... – С. 64.

⁵ Сборник международных конвенций и правительственных распоряжений о военнопленных / Сост. Г. П. Альбат. – С. 38.

⁶ Еремин И. Е. Военнопленные Первой мировой войны в Западной Сибири (архивы Томской и Оренбургской области) / И. Е. Еремин // Известия Томского политехнического университета. - 2007. - № 1. – С. 261.

населення не вистачало¹. Табірні бібліотеки мали у достатній кількості релігійну літературу².

Полонених, що вмирили від ран, епідемій, не завжди задовільних умов утримання відспівували ксьондзи та фельдкурати. Ховали їх на спеціальних ділянках місцевих кладовищ³. Могили акуратно обсаджували квітами. На кожній з них ставили білий хрест, на якому вказували ім'я та дату смерті полоненого. Доглядали за могилами самі військовополонені⁴.

У роки війни у Російській державі сформувалася система медичного обслуговування військовополонених. Після взяття до полону або добровільної здачі їх відправляли до тимчасових пунктів розміщення. В них проводили санітарну обробку, карантин та ретельний медичний огляд полонених⁵. З тимчасових пунктів розміщення військовополонених переводили до таборів, розташованих по всій території Росії. Незважаючи на заходи, вжиті військовим відомством, мали місце випадки захворювань полонених при транспортуванні. Щоб уникнути поширення інфекції, після прибуття до місць призначення їх негайно оглядали лікарі. Заразних та хворих військовополонених відправляли до лікувальних установ⁶. Забезпечити надання всім військовополоненим належних медичних послуг з боку лікувальних закладів військового відомства виявилось складно. Значну їхню масу розмістили на великій території. Тому для надання медичної допомоги, особливо у разі інфекційних захворювань, залучали земські лікувальні заклади. Брак лікарів та санітарів у роки війни викликав необхідність використання полонених фахівців. Звертаючись з клопотаннями до російського уряду й отримуючи дозвіл, вони працювали у міських амбулаторіях для військовополонених та у табірних лазаретах. Слід зазначити, що у середньому захворюваність та смертність серед військовополонених у Російській державі були невисокими й не перевищували подібних показників країн Центрального блоку - близько 9% , а чехів та словаків були меншими наведених показників⁷.

Радянський уряд з грудня 1917 р. в односторонньому порядку провів ряд заходів, які не тільки поліпшили становище військовополонених, а й привели до зміни їхнього правового статусу: зрівняли в оплаті праці з вільнонайнятими робітниками, ввели восьмигодинний робочий день, винагороду у разі інвалідності або хвороби, встановили обов'язковий недільний відпочинок. Питання взаємин полонених з підприємцями вирішували спеціальні комісії ради робітничих, солдатських і

¹ Иконникова Т. Я. Военнопленные Первой мировой войны на Дальнем Востоке России (1914-1918 гг.): монография / Т. Я. Иконникова. – Хабаровск: Изд-во ГОУВПО ХГПУ, 2004. – С. 84.

² Бондаренко Е. Ю. Иностранные военнопленные на Дальнем Востоке России (1914-1956 гг.): дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Елена Юрьевна Бондаренко. – Владивосток, 2005. – С. 201.

³ Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. 178, оп. 3, спр. 234, арк. 169.

⁴ Валитов А. Военнопленные Первой мировой войны в Тобольске / А. Валитов // Югра. – 2007. - № 3. – С. 79.

⁵ Державний архів Київської області, ф. 1239, оп. 4, спр. 112, арк. 1.

⁶ ЦДІАК України, ф. 692, оп. 1, спр. 783, арк. 250.

⁷ Колеров М. Правда «Сталинградского плена» / М. Колеров // Родина. – 2008. - № 4. – С. 24; Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 3, спр. 234, арк. 169, 148, 160, 179, 202.

селянських депутатів спільно з їхніми представниками¹. Наприкінці грудня 1917 прийняли кілька додаткових постанов: про готовність радянського уряду на умовах взаємності поширити на всіх військовополонених положення про повну заробітну плату (за вирахуванням сум на покриття витрат утримання), про ліквідацію всіх видів гноблення та експлуатації². Постановою також скасували всі види примусових робіт та відрахування з заробітної плати полонених, вироки військових судів царського і Тимчасового урядів за порушення встановлених правил відмітних знаків на одязі. Їм дозволили створювати свої організації, проводити збори та мітинги³. Всюди у таборах обирали комітети, що діяли у контакті з комісарами у справах військовополонених, призначеними радянськими органами. Відповідні рішення приймали органи влади на місцях⁴.

Весною 1918 р. змінений статус полонених чехів та словаків закріпили і новою назвою. На початку березня 1918 р. скасували найменування «військовополонений», замінивши його терміном «іноземний пролетарій»; ліквідували інститут денщиків, що обслуговували полонених офіцерів; ввели спеціального уповноваженого, який стежив за тим, щоб усі посилки та гроші доставлялися за призначенням⁵.

З цього виходить, що російська влада у роки Першої світової війни створила належні умови для перебування у полоні військовополонених чехів та словаків, намагаючись, попри кризові явища у державі, забезпечувати їх усім необхідним для життя. Подібна позиція влади не лише сприяла виконанню міжнародних зобов'язань, а й збереженню Росією статусу захисниці слов'янських народів. Полонені завдяки подібному відношенню до них влади змогли пережити полон та повернутися додому.

¹ Постановление о военнопленных // Известия Центрального Исполнительного Комитета и Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917. – 6 декабря.

² Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран – участники борьбы за власть Советов / Отв. ред. А. Я. Манусевич. – М.: Изд-во «Наука», 1967. – С. 127.

³ Мальков А. А. Деятельность партийных и советских органов Поволжья среди военнопленных после заключения Брестского мира / А. А. Мальков // Участие трудящихся зарубежных стран в Октябрьской революции: сборник статей / Отв. ред. И. И. Минц. – М.: «Наука», 1967. – С. 270.

⁴ Клеванский А. Военнопленные центральных держав в царской и революционной России (1914-1918 гг.) / А. Клеванский // Интернационалисты в боях за власть Советов: сборник статей / Под. ред. М. А. Бирмана и др. – М.: «Мысль», 1965. – С. 51.

⁵ Клеванский А. Х. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России. 1914-1921 гг. – С. 116.